

Философия жана инсандагы баалуулуктар

УДК: 124.5:316.3 (0.43.3)

Шарипова Э., Кедейбаева Ж., Эркебаев Э. - ОшТУ

Жаштардын баалуулук багыттарынын жаңы геосаясий мейкиндиктеги өзгөчөлүктөрү

Азыркы геосаясий мейкиндикте мурда калыптанып калган жашоо ишмердүүлүгү өзгөрүп, адамдын ички дүйнөсү, анын коомдун мүчөлөрү менен болгон мамилелер системасы татаалдашууда. Жаңы социалдык-экономикалык жана саясий маданиятка ыңгайлашуу зарылдыгы индивиддин психологиясында да тиешелүү өзгөрүүлөрдү пайда кылган. Социумда индивидуализм философиясы жана психологиясы тез өнүгө баштаган, анда негизги орунда уруунун, топтун, элдин кызыкчылыгы эмес, индивиддин жеке кызыкчылыгы турат. Бүгүнкү экономикалык шарттар базар экономикасына мүнөздүү тенденцияларды калыптандырат, ага көпчүлүк учурда салттуулук жана ага ылайык келген психологиялык тип ыңгайлаша алган эмес. Бул кырдаалда жүрүм-турумдун бекемделип жаткан стандарттары салттуу стереотиптер, баалуулуктар менен дал келбей калган; натыйжада мындай абал коомду бузуп, белгилүү психологиялык чыңалууну пайда кылат. Акырында жалгыз эле мурунку экономикалык тартип танылбастан, аны менен байланышкан бардык нерселер, адаттар, баалуулуктар, ошондой эле көпчүлүк адамдардын жашоо образы да четке кагылат. «Базар экономикасынын эфемердүү табияты ишенимдүүлүк, айкөлдүк сыяктуу социум тарабынан колдоого алынган мүнөздөргө терс таасирин тийгизип, эгоисттик жүрүм-турумду тандап алууга өбөлгө түзөт¹».

Эгерде мурун инсан топтун нормаларын жана баалуулуктарын колдогон салтка таянса, Кыргызстанда реформалардын башталышы менен индивидуалисттик принциптерди жана баалуулуктарды биринчи орунга койгон инсан басымдуулук кыла баштаган. Бул жагдайда В.И. Кумсков мындай дейт: «Жеке менчик базасындагы экономикалык эркиндик эч кимдин тагдыры, кызыкчылыгы менен эсептешпей туруп, өзүн-өзү тобокелдикке салып аракеттенүүнү, өзү үчүн өзүнүн гана күрөшүшүн билдирет²».

Тарыхый көз караштан алып караганда өтө тез убакытта коомдук - экономикалык формациянын алмашышы, республиканын калкынын ар кандай топторунун билим деңгээлинин түрдүүлүгү, алардын жаш курагынан, этникалык өзгөчөлүктөрүнүн, жашоо аймагынан кыз каранды болгон ыңгайлашуусунун ар кандай даражасы – ушулардын бардыгы кыргызстандыктардын аң-сезиминде салттуу, советтик жана постсоветтик типтеринин аралашуусун пайда кылды³. «Массалык аң-сезимде коомдук маанилүү процесстер, кубулуштар жөнүндө карама-каршылыктуу стереотиптер пайда болгондо социалдык таанып-билүүгө күч келет⁴».

«Туура дүйнө жөнүндө так элестүү жана образ болбогон учурда, базар экономикасында карама-каршылыктуу мүнөздөр басымдуулук кылганда, массалык жана индивидуалдык аң-сезимде баалуулуктук дезориентация менен шартталган татаал проблема келип чыгат. Баалуулук багыттарынын, маданияттын түпкү элементтеринин колдонуудан чыгышы

¹ Фенько А.Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации // Вопросы психологии, 2000. - №2. – 97-б.

² Кумсков В.И. Рыночный переход в прямом и непосредственном восприятии. – Бишкек, 2006. – 126-б.

³ Курманов З. Особенности социального поведения и исторического сознания. – Бишкек, 1997.

⁴ Андреева Г.М. Психология познания. – М., 1999.- 220-б.

трагедиялуу мүнөзгө ээ, анткени мындай кырдаалда мурунку муундар аралык аларга көндүм болгон дүйнөкөрүм менен дүйнө сезүүнүн ортосунда байланыш үзүлөт¹.

Баалуулуктар системасы индивиддин ички дүйнөсүндө, ошондой эле этностун массалык аң-сезиминде туруктуулукка, консервативизмге ээ болгондугуна байланыштуу өзгөрүлүп жаткан кырдаалга кыйынчылык менен ыңгайлашат. Натыйжада жаңы менен эскинин ортосунда синтез жүрүп, архаикалык элементтер жаңы тарабынан сүрүлүп, четке чыгарылат.

Анкеталык суроолор көрсөткөндөй, кыргызстандык жаштар үй-бүлөө, достук, ден-соолук, материалдык жетишкендик сыяктуу баалуулуктарды биринчи орунга коюшат. Ошону менен катар эле турмушта ийгиликке жетишүүнүн жаңы өбөлгөлөрү кеңири жайылууда (экономикалык демилге, ишкердик, жеке ишканаларды түзүү жана башкалар).

Бирок көпчүлүк жагдайларда азыркы жаштардын жашоо негиздемелери жана баалуулук багыттары туруксуз жана бир жактуу экендиги көрүнүп турат. Базар мамилелеринин кеңейиши жаштардын баалуулуктар системасына белгилүү деңгээлде терс таасирин тийгизип, прагматизмдин калыптанышына жана акчага болгон кызыгуунун артышына алып келди. Келечекке карата батыш жана менталдык көз караштардын айкалышы жаштардын аң-сезимин мүнөздөөчү негизги факторлордун бири болуп саналат².

Ошону менен бирге жаңы муундун бир топ социалдык сапаттары көңүл бурууга татыктуу. Билим алууга умтулуу, кадыр-барктуу кесипке ээ болууга аракет жасоо, чыгармачыл эмгекте өзүн реализациялоо, максатка умтулуу, жеке өзүнүн күчүнө жана ийгиликке жетишине ишеним сыяктуу сапаттар жаштарга келечектин потенциалдуу субьектиси катары болгон ишенимди арттырат.

Азыркы Кыргызстандын коомдук турмушундагы өзгөрүүлөр, тагыраак айтканда, коомдук мамилелердин өнүгүшү, экономикалык, саясий жана социалдык-маданий чөйрөнүн өсүшү баалуулук багыттарынын, нравалык парадигмалардын алмашышына алып келди. Аталган процесстер коомдун негизин аныктаган детерминанттардын, башкача айтканда мотивдердин, керектөөлөрдүн жана кызыкчылыктардын глобалдуу түрдө өзгөрүшү менен коштолууда.

Көптөгөн батыш өлкөлөрүнүн баалуулуктарынын динамикасынын негизги мүнөзү катары индустриалдык коомдун баалуулуктарынын маанисинин төмөндөшүн жана постиндустриалдык коомдун гуманисттик баалуулуктарынын мазмунунун жогорулашын кароого болот. Бул процесс биздин коомдун баалуулуктарынын абалына да белгилүү таасир тийгизет, ошол эле учурда социумдун коомдук - экономикалык, саясий жана маданий өнүгүүсү баалуулуктардын жаңы системасынын калыптанышына шарт түзөт.

Баалуулуктар социалдык институттардын аракеттенүү механизмин жана коомдук байланыштарды аныктоого мүмкүндүк түзгөн каражат катары изилденет. Баалуулук – адам баласы үчүн зарыл, керектүү болгон материалдык жана руханий объектилер. Аксиологиялык негиздемелерди классификациялоонун негиздемелери болуп адам ишмердүүлүгүнүн чөйрөсү, баалуулуктардын жалпылыгынын жана универсалдуулугунун даражасы, ошондой эле формалары жана башкалар эсептелет.

Жалпы коомдун баалуулуктарынын динамикасын социалдык топтордун, жеке инсандардын баалуулук багыттарынын өнүгүшүнүн натыйжасы катары кароо максатка ылайыктуу. Ошол себептүү түрдүү муундардын, айрыкча динамикалык топ катары белгилүү болгон жаштардын баалуулуктарын изилдөө актуалдуу мүнөзгө ээ. Жаштардын аксиологиялык багыттарына болгон кызыгууну төмөнкү жагдайлар менен түшүндүрүүгө болот: жаштар келечекте негизги өндүргүч күчкө жана потенциалдык интеллектуалдык, саясий, экономикалык, маданий элитага айланат, демек, алардын баалуулуктары жалпы коомдун багыттарын, массалык пикирин аныктайт.

¹ Стамова Р.Д. Личность в современном мире.-Бишкек, 2008.-148-б.

² Караёыз: Айтбаев А. Менталитет кыргызского народа как объект философского исследования. Дисс.... д-ра филос.наук: 09.00.11. – Бишкек, 2007. – 14-16 беттер.

Социалдык жүрүм-турумдун жөнгө салуучусу катары баалуулуктар адамдарга жүрүм-турумунун жеке парадигмаларын, жашоо образын калыптандырууда жана ишке ашырууда бир топ өз алдынчалыктарды берет. Ошондуктан, социалдык баалуулуктардын аракети субъекттин өз керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын ишке ашырууга багытталган ички умтулуусу катары көрүнөт¹. Баалуулуктук мамиле объективдүүлүк менен субъективдүүлүктүн, сезимдик менен рационалдуулуктун, инстинктивдүүлүк менен аң - сезимдүүлүктүн, биологиялык менен социалдыктын биримдигинен куралат. Баалуулуктардын негизи болуп тигил же бул максатка багытталган ишмердүүлүк катары белгилүү болгон практика эсептелет. Баалуулуктардын булактарын адамдардын аң-сезиминен эмес, социалдык практикадан, коомдук эмгектин натыйжасынан издөө зарыл.

Азыркы коомдун жаштарында саясий, укуктук жана нравалык маданиятты айкалыштырган баалуулук багыттарын, ошондой эле жаңы макроэкономикалык мамилелер шартында демилге, ишкердик, активдүүлүк, эмгекчилдик сыяктуу сапаттарды, татаал социомаданий кырдаалда кыйынчылыктарга туруштук берүү сыяктуу касиеттерди өнүктүрүү зарыл. Бүгүнкү кыргызстандык жаштар динамикалык өзгөрүүлөрдүн субъектиси болууга жөндөмдүү муун катары көз караштардын жаңы системасынын мүнөзүн өзүнө айкалыштыра алабы? Цивилизациялык келечекке карай кадам шилтөөдө өзүнүн улуттук социалдык руханий идеалдарын, нравалык баалуулуктарын жана маданий салттарын жоготуп албайбы? деген суроолор мезгилдин актуалдуу маселесине айланууда. Демек, коомдук өнүгүү процессинде базистик негиздемелер жана баалуулуктар кайра бааланып, субъекттердин жүрүм-турум, ой жүгүртүү нормаларынын, үлгүлөрүнүн тынымсыз модификацияланышы ишке ашып, өзгөрүп туруучу социалдык шарттарга карата ыңгайлануу деңгээли жогорулоодо.

Коомдук пикирдин натыйжалары көрсөткөндөй, жаңы экономикалык мамилелерге өтүү бир жагынан жаштардын баалуулук багыттар системасындагы жогорку билимдин ролун актуалдаштырса, экинчи жагынан, студенттердин окуу процессине, кесибине карата мамилесин, окууга кирүү мотивин өзгөртүүдө. Кыргызстандын өнүгүү процессинин азыркы баскычында жаштардын этникалык өздүк аң-сезиминин маанилүү индикатору болгон этникалык өздүк идентификациясын аныктоо негизги маселелердин бири болуп саналат. Жаштар арасында улуттук маданияттын сакталып калышынын критерийлеринин бири катары эне тилин билүү каралат. үрп-адаттарды сактоо, өз тарыхын, тилин, дилин терең өздөштүрүү сыяктуу баалуулуктарды кайра жаратуу зарыл. Жаш муундардын коомдук өнүгүүсүн изилдөөдө социалдашуу категориясы негизги орунда турушу абзел. Бүгүнкү күндө жаштардын социалдашуу процесси баалуулуктар, идеалдар системасынын өзгөрүү шартында өтүүдө. Социомаданий, экономикалык, саясий чөйрөлөрдөгү айрым кыйынчылыктарга карабастан, социалдашуу калыптанып калган моделдердин жана эрежелердин негизинде ишке ашып жатат.

Жаштардын баалуулуктук аң-сезиминин бүгүнкү абалы жөнүндөгү коомдук пикирди талдоо коомдо болуп жаткан социалдык өзгөрүүлөрдүн динамикасы жаштардын аң-сезиминин ийкемдүүлүгү, мобилдүүлүктүн жогорку даражасы, баалуулук позицияларынын динамикасы, ички карама-каршылык, индивидуалдык баалуулук системаларынын туруксуздугу сыяктуу типтүү мүнөздөмөлөр менен шартталышын көрсөтөт. Демек, жаштардын баалуулук багыттары жөнүндөгү коомдук пикир көрсөткөндөй, келечек муундарынын аксиологиялык негиздемелери жаңы геосаясий кырдаалга ылайык өзгөрүүгө дуушар болууда. Аталган тенденциянын өнүгүшүндө базар экономикасы, батыш маданияты да өзгөчө орунда турат. Аталган жагдайлар сөзсүз түрдө мамлекеттик деңгээлде эске алынып, бул багытта конструктивдүү иш-чаралар иштелип чыгышы зарыл.

Колдонулган адабияттар:

¹ Караңыз: Соколов А.В. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества // Социол.исслед.-2003. №1.-115-123-б; Социальные и гуманитарные науки. - 2005. № 1. – 35- бет.

1. Бакиева Г.А. Национальная идентичность и гражданство в условиях модернизации общества. – Бишкек, 1998. -150-б.
2. Батунский М.А. Влияние Запада на развитие культурного самосознания мусульманских мыслителей России конца XIX – начала XX вв. // Цивилизации и культуры. – М., 1994. – Вып. I.-56-б.
3. Кумсков В. И. Рыночный переход в прямом и непосредственном восприятии. – Бишкек, 2006. -155-б.
4. Курманов З. Воспоминания о будущем, или к вопросу о кризисе национальной идентичности // Слово Кыргызстана, 2007. 16 марта.
5. Урманбетова Ж.К. Мышление кыргызов в проекции философии истории. – Бишкек, 1997. -98-б.
6. Урманбетова Ж.К. Культура кыргызов в проекции философии истории. – Бишкек, 1997.-85-б.
7. Федорова Л.И. Изменения культуры в эпоху глобализации // Культурное разнообразие в эпоху глобализации, 2006. – Мурманск: МГПУ, 2006. – 4.1.
8. Фенько А.Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации // Вопросы психологии, 2000. – №2.
9. Элебаева А.Б. Межэтнические отношения в постсоветских государствах Центральной Азии: динамика развития. – Бишкек, 2001.-108-б.